

SMÅLAND – IDYLL OCH IRRVÄGAR

9 / 3 — 15 / 9

Kalmar konstmuseum

SMÅLAND – IDYLL OCH IRRVÄGAR

9/3 — 15/9 2019

Kalmar konstmuseum

Omslag: utsnitt från Lotte Laserstein, *Sommaridyll*, 1940

FÖRORD

Riksväg 25 skär tvärsigenom landet från Kalmar till Halmstad och passerar bland annat Ljungby, Ryssby, Växjö och Nybro. Vad finns längs vägen? Och vad fanns längs vägen? Mycket lite ser ut exakt som förr, även om möjligen träden kan vara de samma och enstaka hus. Människor har kommit och gått och framförallt har samhället förändrats.

En konstnärlig undersökning av platser görs i videoverket *Riksväg 25, delat samhälle innebär en gemensam skuld* från 2016. Johanna Gustavsson Fürst och Lisa Torell undersöker åtta platser mellan Växjö och Skruv. Platserna är ett material i sig självt och utforskas genom performance, ingripanden och installationer. Det är ett av många verk i utställningen, nya och äldre, som på olika vis relaterar till frågor eller bilder som rör Småland. Från och med den 15 juni förändras rummet med två nya verk. Då kopplar vi på den finska konstnären och formgivaren Petri Saarikko och den norska konstnären Ane Hjort Guttu. De två senare har vi valt via samarbetsprojektet Nya Småland, vars konstnärliga plattform Kalmar konstmuseum är en del av.

Grundidén till utställningen är att arbeta utifrån devisen att ”gräva där man står”. I det här fallet fördjupar vi oss i det som geografiskt ligger oss närmast och utforskar konst, artefakter och berättelser med anknytning till landskapet Småland. Utgångspunkten har varit

Johanna Gustafsson Fürst och Lisa Torell, stillbild ur *Riksväg 25, delat samhälle innebär en gemensam skuld*, 2016

museets samling och från den har pusselbitar lagts till från andra museer, hembygdsförbund och verksamma samtidskonstnärer. Småland är ett stort landskap, Sveriges tredje största. Variationerna är stora vad det gäller till exempel natur och olika näringar.

Likt trädens rötter förgrenar Kalmar ut sig och bildar en väv av kulturell identitet tillsammans med andra platser. Idéer och utbyten hämtas nära och långt borta i växelverkan. Kalmar konstmuseum, vars konstförening bildades 1917, är en del av stadens identitet och samtidigt ett fragment av ett stort geografiskt område – ett nav för möten och utbyten, precis som kuststäderna genom sjömännen alltid varit. Med sig från arbetet till sjöss hade de berättelser, skrönor, och artefakter från hela världen som i sin tur influerade det lokala.

Det är i växelverkan mellan historien och samtiden, det lokala och det globala som nya historiska vinklar kan hittas och framåtblickande samtal sker. Att *Riksväg 25, delat samhälle innebär en gemensam skuld* delar rum med bland annat berättelsen om Vega-expeditionen eller ett nationalromantiskt verk av Marcus Larson är själva poängen. Det blir intressantare så.

Vi vill rikta ett varmt tack till våra långivare och deltagande konstnärer, och för alla spännande och lärorika samtal vi haft med er.

Sara Hemmingsson
curator och konsthistoriker

Magnus Petersson
curator och museitekniker

ATT HITTA EN PLATS

År 1939 utkom första upplagan av Elin Wägners bok *Tusen år av Småland*. Hon hade då sedan flera år tillbaka varit bosatt på Lilla Björka i Berg tre mil norr om Växjö. Precis som många idag känner en längtan efter att dra sig undan staden, hade Elin Wägner flyttat ut på den småländska landsbygden efter ett intensivt journalistliv runt i Europa. Hon ville byta ut ett konventionellt och jäktigt Stockholmsliv och lära sig att leva i samförstånd med människor, djur och växter i fred på jorden, skriver Margareta Ingelstam i förordet till boken.

Elin Wägner var en engagerad fredsaktivist och hade ett starkt rättspatos, socialt och politiskt. På Lilla Björka kunde hon bland annat ägna sig åt ekologiskt jordbruk. För Elin Wägner betydde fred på jorden inte bara fred mellan människor utan att leva i fred med jorden. Utopiska idéer kan tyckas, men nödvändiga och högst aktuella. Det vet vi än mer akut idag: för att motverka klimatförändringarna är det avgörande att förstå, identifiera och framförallt förändra våra levnadsmönster.

Huset i Lilla Björka ritades av arkitekten Carl Bergsten och till huset ritades en skivstuga som byggdes på 1930-talet efter ritningar av konstnären och glasformgivaren Simon Gate. Att det blev så är tillfälligheter, men även en konsekvens av att Elin Wägner ingick i den tidens konstnärliga nätverk.

Magnus Bårtås, *Mimetic Crisis 3*, 2018

Simon Gate hade 1916 lockats till Orrefors glasbruk som formgivare och historien om hur han tillsammans med Edward Hald förnyat det svenska glaset är välkänd. Delar från denna epok finner ni i utställningen och det fick vara ett nedslag och exempel från den omfattande historien om Småland och glaset. Varken Simon Gate, Edward Hald eller Elin Wägner var födda i Småland, men hittade hit på olika vägar och blev en del av landskapets själ, berättelser och historieskrivning.

Lotte Lasersteins målning *Sommaridyll* fick bilda en självklar passage in i utställningen. Det monumentala verket är gjort sommaren 1940 till ett hus utanför Mariefred. Ursprungligen var det en öppen spis i rummet som målningen är gjord till, därav formen. Kalmar konstmuseum fick verket via en donation 2015, donatorerna tyckte att detta var en bra plats eftersom Lotte Laserstein bodde i Kalmar från början av 1950-talet fram till sin död 1993.

Idyllen är ljus i färgerna, så som den svenska sommaren kan vara, men personerna är inneslutna i sig själva och verket är djupt melankoliskt, vilket speglar den situation som Lotte Laserstein befann sig i. Hon hade kommit till Sverige 1937 från Berlin och räddat sig undan Förintelsen. Hon var i säkerhet, men hade lämnat allt som stod henne nära. Hon fick med sig några av sina viktigaste målningar, men familjen, vännerna och staden Berlin var långt borta. Allt skulle byggas upp igen, i ett Sverige som var vänligt och hjälpsamt, men samtidigt intetsägande och på sina håll fientligt inställt till en tysk judinna i exil. Att hitta sin plats och ett sammanhang igen var svårt.

Lotte Laserstein försörjde sig genom att måla porträtt och försökte etablera en ny konstnärskarriär i Sverige. Men inom konstvärlden ansågs hennes måleri gammalmodigt och akademiskt och hon fick inte tillträde till de inre kretsarna. Hon bosatte sig i Kalmar efter ett besök för ett uppdrag att porträttera Kalmars dåvarande landshövding. Det var slumpen kan man säga, men framförallt konsten, som tog henne vidare i livet.

Lotte Laserstein, *Sommaridyll*, 1940

Albert Theodor Gellerstedt, *Norra långgatan, Kalmar*, 1875

När en utställning sätts samman uppstår alltid nya möten mellan verk, möten mellan berättelser och tider som antingen legat dolda eller glömts bort. På andra sidan av *Sommaridyll* har vi placerat ett urval av akvareller och teckningar från museets samling. Där hänger en fin liten akvarell av Albert Theodor Gellerstedt daterad 1875. Bilden visar Norra långgatan i Kalmar med domkyrkans tak skymtandes till vänster i bilden. I ett av husen längs med Norra långgatan skulle Lotte Laserstein komma att bo långt senare. Detta upplyste en besökare mig om under en visning. Ett märkligt sammanträffande och ingenting vi tänkte närmare på när vi valde ut och ramade in akvarellen och placerade den just där.

*

Smålands kulturella och historiska identitet består av en myriad av fragment och berättelser. Berättelsen och myterna om Amerika är en av dem – massutvandringen till Amerika, breven från släktingarna och svenskbygderna som byggdes upp där. Författaren och debattören Vilhelm Moberg är en av dem som präglat vår uppfattning av denna epok. Jens Liljestrands biografi från 2018, *Mannen i skogen*, har aktualiserat Vilhelm Mobergs författarskap och liv.

Vilhelm Moberg föddes i Algutsboda församling i Kronbergs län 1898 och frågar han genom hela sitt författarskap återkom till tog spjärn i hans ursprung: den lilla människan i den stora världen, den fattiga drängen mot den rika storbonden; stadens lockelser och framåtrörelse i jämförelse med den tillsynes intellektuellt trånga och inskränkta byn på landet; den eviga motsättningen mellan stad och land – politiskt, ekonomiskt och kulturellt; eller hur människor och relationer påverkas när jordbruket moderniseras och inte minst hur skogen, myllan och ängsmarken förändras när brukandet av marken byter skepnad.

Idag är Wilhelm Mobergs litterära och självupplevda utvandrabygder snarare invandrartrakter och utflyttningsbygder på en och samma gång. Flödet och orsakerna är andra, men på många orter är det svårt att bo kvar och försörja sig, när industrier läggs ned och infrastruktur försvagas. Det är intressant att höra flera olika berättelser om det som pågår i Småland idag, perspektiv, idéer och lösningar. Då krävs det även nya texter och nya bilder som inte fastnar i det förflutna utan blickar framåt. Vad består det Nya Småland av? Vilka berättelser behöver skrivas? Vilka perspektiv fattas i historieskrivningen och i det samtida Småland?

Med *Småland - idyll och irrvägar* hoppas vi kunna visa något av vidden av det som får rum i ett landskap och understryka mötet som en plats där några av de svar vi söker måhända kan finnas.

Sara Hemmingsson

Linda Gustavsson-Nameth, *Nymåne*, 1979

SMÅLAND

Småland, eller *de små länderna* som området kallades, gränsade i söder mot Danmark då riket Sverige tog form i tidig medeltid. Det bestod av Tveta, Vista, Vedbo, Kinda, Tjust, Njudung, Aspeland, Sevede, Handbörd, Finnveden, Varend och Möre.

Hav och sjöar förenade medan skogarna avgränsade. I Småland fanns mycket skog; tät, svärgenomtränglig och farlig. Områden däremellan hade tämligen begränsad kontakt med grannbygderna. Skogen var farlig, full av verkliga och inbillade faror. Där fanns varg och andra rovdjur, stigmän och rövare men även troll, skogsrån och allsköns skrymt. Skogarna var den tidens utanförskapsområden dit lagarna och civilisationen inte nådde, en hemvist för människor som fördrivits eller självmant valt att dra sig undan bygemenskapen.

Byarna bestod av en samlad bebyggelse, tät och sammanhållen i syfte att skapa trygghet och skydd. Livet där var cykliskt årstidsbundet med få och långsamma förändringar. Generation efter generation levde, arbetade och dog, levde ännu kvar en tid i människors minnen och berättelser och sjönk sedan ner i det förgångnas töcken. Årstiderna växlade, det kom goda år och det kom missväxtår. Sten bars från åkerlapparna och lades på murar och rösen, tiden gick sin stillsamma förutsägbara gång.

Från byarnas tillblivelse i förkristen tid och fram till de stor skiftesreformerna på 1800-talet skedde inga drastiska förändringar. Omvärlden nådde ut till byborna genom prästen, som vid sidan av sitt ämbete, även förmedlade världsliga nyheter och påbud. Under stormaktstiden utformades ett system med sammanlänkade gästgivargårdar och skjutshåll där kusk och hästskjutsar fanns till förfogande. De resande, som i regel var högreståndspersoner som läkare, officerare och präster, kunde även få ett mål mat och husrum för natten. Gästgiverierna var mötesplatser där nyheter utifrån spreds vidare till byarna via de bönder och drängar som hade skjutsplikt där.

Indelningsverket, som skapats under Karl XI:s regeringstid, blev av stor betydelse för allmogen, inte minst här i Småland. Unga män på landsbygden rekryterades till soldater och båtsmän och då de blivit antagna erhöll de ett torp att bruka. Rotebönderna, en eller flera beroende på gårdarnas storlek, ansvarade för ett sådant soldattorp och hade även vissa förpliktelser gentemot soldaten. Årligen deltog de indelta soldaterna i övningar men kunde i övrigt bruka sina torp. På så vis var krigsmakten försörjd även i fredstid. En del av dessa båtsmän hade erfarenheter av seglatser till fjärran länder och det hände att soldater kom tillbaka efter att ha suttit i rysk fångenskap. Troligen var det många av sockenborna som gärna lyssnade till berättelser från dessa hemkomna krigsmän!

Gårdarna hade legat där de låg, sida vid sida i byn sedan urminnes tider. Då de stora skiftesreformerna genomdrevs under 1800-talet förändrades allt. Flera av bönderna i byn blev utflyttningsskyldiga, de skulle plocka ner sina hus, stock för stock, och bygga upp dem igen på en ny anvisad gårdsplan. Avsikten med Laga skiftet var att effektivisera jordbruket genom att skapa ett fåtal större sammanhängande ägor kring varje enskild gård istället för de många små tegar som legat likt ett lapptäcke runt byn. Den inverkan Laga skiftet hade för de enskilda människorna kan nog inte fullt förstås, det är ett ingrepp som saknar motstycke i vår historia. Den tusenåriga bygemenskapen var genom några pennstreck av lantmätaren för alltid borta, en bykultur som byggd på samarbete och sammanhållning ett minne blott. Grannarna hade levt och arbetat nära varandra och även haft många tillfällen

Björn Gidstam

att fira tillsammans till exempel när skörden var bärgad, tröskningen avslutad eller ölet bryggt. Med facit i hand vet vi att skiftena ledde till ett effektivare jordbruk med ökad livsmedelsproduktion och på sikt ett ökat välstånd i landet. Priset var emellertid högt då bysprängningarna också blev slutet för en urgammal bygemenskap med traditioner, seder och bruk.

I takt med att jordbruken effektiviserades kom allt fler människor att försörja sig inom andra yrken. Genom olika liberala reformer avreglerades handel och hantverk under 1800-talet, stadstullarna avskaffades, liksom skråväsendet. Dessa avregleringar skapade förutsättning för handel och sjöfart av en helt ny dimension. Sjöfarten fick kustsamhällen som Mönsterås, Timmernabben, Pataholm och Bergkvara att blomstra. Även många varv grundades längs Smålandskusten. Bönder gick ihop och köpte andelar i skutor, vissa blev så småningom redare på heltid. Samtidigt drogs nya järnvägar som förband inlandet med kusten, timmer gick på räls till hamnarna, lastades på fartyg och skeppades på export. Längs järnvägarna uppstod också nya samhällen, med små industrier och verkstäder. Det en gång så svårforcerade skogslandskapet hade slutligen knutits samman. Ur dess mylla spirar kreativitet och företaganda.

Karl Magnus Petersson

MÖRE-BÅTSMÄNNEN PÅ VEGA

I en tid då världen blivit tillgänglig genom flygförbindelser och internet är det lätt att glömma hur det var dessförinnan. De som nu är medelålders har vuxit upp utan internet, 40-talisterna växte upp utan TV och ytterligare några generationer bakåt fanns varken radio eller biografer. Människor rörde sig inte särskilt mycket förr. Arbete och familj band dem till byn eller kvarteret där de levde sina liv, att resa för nöjes skull var det aldrig fråga om. Ännu i början av 1900-talet var det få som rest utomlands och föreställningen om främmande länder var nog tämligen vag. Genom hemvändare och brev från emigranter nåddes svenskarna av bilder och berättelser, ibland sanna, ibland förskönade. Sjömän och båtsmän kunde också komma hem efter strapatsrika och spännande resor. De tillhörde det fåtal av allmogen som med egna ögon sett och upplevt fjärran länder. Man kan säga att de var något av sin tids influensers.

Ett flertal båtsmän från Södra Möre kom att delta i en av polarforskningens största bragder, Vega-expeditionen 1878-1880. Den initierades av den finländske professorn Adolf Erik Nordenskiöld och finansierades av kung Oscar II, grosshandlaren Oscar Dickson och den ryske gruvägaren och affärsmannen Aleksandr Sibirjakov. Målet var att lyckas med det som så många tidigare misslyckats med: att ta sig runt Nordostpassagen. Vid denna tid tävlade länder med varandra inom polarforskningen. Ära, prestige och forskningsambitioner

Oscar Hullgren, *Briggen Irma*, 1894

var drivkrafter men det fanns även ekonomiska incitament. Olyckskorparna kraxade, Nordenskiöld skulle inte lyckas menade man, alla tidigare försök hade ju havererat. Vega-expeditionen var emellertid väl genomtänkt och grundligt förberedd, mycket tack vare den kunnige fartygschefen löjtnant Louis Palander. För att förebygga den farliga skörbjuggen hade han låtit proviantera sådant som limejuice, pickles och tranbärssaft. Hela provianteringen var rikligt tilltagen och avsåg att räcka för en övervintring, vilket också blev fallet. Ombord fanns till exempel 12 000 portioner konserverat kött, 13 ton mjöl och bröd, 1,7 ton kaffe, 200 kg tobak och 750 liter brännvin.

Besättningen handplockades, varje matros och båtsman efter sina kompetenser och meriter. Vega var en tremastad bark med ångmaskin och hade försetts med en extra bordläggning för att klara den tjocka isen. Den 22 juni 1878 lämnade fartyget Karlskrona och påbörjade sin långa färd upp runt Norge och vidare österut. I Norge hade tre fångstmän anslutit till besättningen och då man lämnade norska Måsö i slutet av juli samlades en stor skara människor för att hurra och lyckönska fartyget. Därefter återstod det öppna ishavet.

Vega stävade på genom allt tjockare is. Den 23 september tog det slutligen stopp. Endast cirka sju mil från öppet vatten hade de fastnat vid den lilla tjuktjer-byn Pitlekaj. De hade missat möjligheten att komma igenom med ett antal timmar. Man kan föreställa sig besvikelsen och frustrationen ombord då polarvintern kramade dem i sitt grepp. Fasta rutiner med vaktgång och underhållsarbeten höll besättningen igång i den stränga kylan. Man lät uppföra ett observatorium av isblock iland där vetenskapsmännen kunde arbeta. Vegamännen fick god kontakt med tjuktjerna, det folk som bebodde denna karga plats och som ofta besökte fartyget. Man bytte gåvor med varandra, tjuktjernas hantverk byttes mot kläder och tobak.

Till julen tillverkades en gran av videris som fästs i en bit drivved. Helgen till ära hade två medhavda grisar slaktats och utav dessa hade kocken Asplund tillagat allehanda läckerheter. Julstämningen sänkte sig över de infrusna medan de medförda skänkta julklapparna lottades

ut, tal hölls och man skålade i punsch. Nyårsnatten saluterades med Vegas kanoner.

Det blev en lång och påfrestande vinter då temperaturen ibland gick ner mot -40 grader kallt. Säkert gick nog många tankar till de nära och kära där hemma och en undran över när de skulle få återse dem. Den svåra och långa övervintringen till trots var både besättningen och fartyget i gott skick när solen började lätta på ismassorna. Den 18 juli 1879 släppte isen sitt grepp om Vega. I loggboken skrev Palander: Loss, loss, loss!

Efter två dagars segling passerade de Beringsund. Så nära hade de alltså varit då isen slöt sig om fartyget. Första anhalten blev Japan, där man telegraferade hem. I Stockholm påbörjades då förberedelserna för en mycket påkostad och spektakulär välkomstfest. Hemresan blev ett segertåg där Nordenskiöld och Palander med vetenskapsmän och besättning hyllades som hjältar var de än kom. Det bjöds på storslagna middagar, bland annat hölls en bankett för Vegamännen vid pyramiderna i Kairo. De hade fått en status som kan liknas vid rockstjärnors eller VM-medaljörers. Med fyrverkerier och folkmassornas jubel mottogs de i Stockholm den 24 april där kung Oscar II hälsade var och en av Vegamännen välkomna. Därefter följde dagar där fester och banketter avlöste varandra tills Vega åter seglade ner till Karlskrona. Man kan föreställa sig att dessa erfarenheter för alltid kom att prägla båtsmännen. Efter två strapatsrika år återvände de till hemsöknen, till det enkla torpet och den efterlängtrade familjen.

Då Vegaexpeditionen firade 50-års jubileum 1930 var endast tre av männen ännu i livet: Carl Ljungström, skeppsläkaren Ernst Almquist och Per Olof Fäste. Ljungström avböjde festligheterna på grund av ålderskröplighet men Fäste och Almquist åkte upp till Stockholm och deltog i firandet. De var de sista kvar av de en gång så hyllade och omskrivna Vegamännen.

Lisa Jeannin & Rolf Schuurmans, *Peau d'Âne*, 2018

Om en lärd man, som steg ned i graven 1820, nu kunde vakna upp, så skulle han icke låta övertyga sig, att han vore i samma värld som då, ty hus och gårdar, åkdon, klädedräkter och alla övriga ändringar skulle förbrylla honom, att han kunde tro sig galen eller alltsammans en synvilla. Om han komme in i en handelsbod, skulle han icke begripa, huru så många fabriksvaror kunde åstadskommas av människor, utan tro att det vore framkallt genom trolleri; och om han komme in på ett bruks- eller handelskontor, så skulle han icke förstå, att så mycket pengar kunde finnas i hela Sverige, som han såge där på ett enda ställe; och finge han se bantåget brusa fram, så skulle han tro, att mörksens furste vore uppstigen på jorden för att skrämma ihjäl folket.

Ur Byskomakaren Jonas Stolts minnen

Skomakare Jonas Stolts (1812-1883) efterlämnade skrifter publicerades första gången 1890.

Ane Hjort Guttu, *Møbler er ikke bare møbler*, 2017

Kalmar konstmuseum